

AKO Literatuurprijs 1991

Als we de jaartelling even aanpassen aan de termijn van de AKO Literatuur prijs, dan was 1990-1991 het jaar van de talentvolle debutanten. Ik tel er minstens vijf: Herman Stevens met *Mindere goden*, Marcel Möring met *Mendels erfenis*, P.F. Thomése met *Zuidland*, Ernst Timmer met *Het waterrad van Ribe* en Connie Palmén met *De wetten*. Of dat voldoende is voor de literaire klimaatsverandering die Carel Peeters een paar weken terug in Vrij Nederland constateerde, weet ik niet. Debutanten hebben het nadeel dat van hen pas één boek is verschenen, en volgt daar geen ander op, dan blijft de bijdrage aan het literaire klimaat per definitie beperkt - tenzij men Lautréamont of Rimbaud heet.

Nu noemde Peeters niet alleen debutanten, maar ook schrijvers als Marja Brouwers, Dirk van Weelden, Bas Heijne en Eric de Kuyper, van wie al meer boeken zijn verschenen. In hun werk bespeurde hij een nieuwe „morele ernst", een belangrijke accentverschuiving ten opzichte van het spel met werkelijkheid en verbeelding dat de eerdere *Revisor*-generatie had beziggehouden. Wat beide generaties met elkaar gemeen hebben, is een sterke filosofische belangstelling, maar - om het in Kantiaanse termen te zeggen - bij de nieuwe generatie lijkt de *praktische Vernunft* het te hebben gewonnen van de *reine Vernunft*.

Spreeken over literaire generaties en klimaatsveranderingen zoals Peeters doet, is vragen om misverstand en tegenspraak. Veel schrijvers die wat hun leeftijd betreft tot de nieuwe generatie behoren, sluiten met hun werk niet aan bij de vastgestelde klimaatsverandering (zoals men kan opmaken uit de eerder dit jaar gepubliceerde bloemlezing 25 onder 35) en ook het omgekeerde komt voor. Maar als startpunt voor een debat kan Peeters' diagnose ongetwijfeld goede diensten bewijzen. Bovendien zie ik er een teken van leven in. De vijver van de Nederlandse literatuur vertoont de laatste tijd weer eens interessante rimpelingen, die de kritiek uitdagen om ze in kaart te brengen.

De enige prijs die in staat is hiervan iets te honoreren, is de AKO Literatuurprijs, dankzij het unieke systeem van de zes nominaties. De nominaties die de jury dit jaar heeft gekozen, stellen daarom teleur: ze verraden niets van wat er in de Nederlandse literatuur gaande is, maar weerspiegelen alleen de willekeurige smaak van een willekeurige jury. Nu wordt van de jury niet anders verwacht dan dat zij haar eigen smaak volgt, dus al te luide klachten zijn niet op hun plaats, maar jammer blijft het dat de juryleden zo ongevoelig zijn gebleken voor wat velen buiten hun midden kennelijk wél hebben gevoeld.

Is dat een reden om de prijs voortaan links te laten liggen? Ik vind van niet, want het merkwaardige is dat, hoe bizar de nominaties ook uitpakken, het systeem wel werkt. Dat systeem is zo aantrekkelijk omdat het elke geïnteresseerde lezer dwingt een mening te formuleren over de stand van zaken in de literatuur, door de gekozen nominaties te becommentariëren of door met zes eigen kandidaten te komen. Sommige critici zijn zelfs zo ongeduldig dat ze daarvoor de officiële nominaties niet eens afwachten. Dat lijkt op een bewust passeren van de AKO Literatuurprijs, maar bevestigt in feite zijn functie en laat zien dat hij in het literaire landschap zijn plaats

dubbel en dwars heeft verdiend.

En dan nu de nominaties die dit jaar door de jury onder voorzitterschap van F. Bolkestein uit de 197 inzendingen zijn uitgekozen.

De selectie van een kinderboek en een biografie heeft tot dusver de meeste kritiek uitgelokt, ondanks het feit dat twee jaar terug ook een soort biografie (Helene Nolthenius' biografische studie over Franciscus van Assisi) werd genomineerd. Het lijkt me hier niet de plaats om de discussie over de grenzen van het „literaire proza" (zo heet de categorie waarop de AKO-prijs zich richt) nog eens opnieuw aan te zwen- gelen, maar duidelijk zal zijn dat met name deze nominaties elke discussie over het literaire klimaat bij voorbaat verstoren, want in dat klimaat tellen ze niet mee en de nominatie brengt hierin, naar ik vrees, geen enkele verandering.

Met de minste animo ben ik begonnen aan *Mijnbeer Gezelle*, de biografie van een „priester-dichter" van de hand van Michel van der Plas. Mijn belangstelling voor Guido Gezelle kent haar beperkingen en Michel van der Plas, was dat niet de tekstdichter van „Frater Venantius"? De biografie zelf logenstraft het vooroordeel, want Van der Plas heeft een uitermate leesbaar en, voor zover ik het kan beoordelen, competent werk geschreven. Aantrekkelijk is het vooral door het kwistige gebruik - in de vorm van veel citaten - van Gezelles poëzie, zonder dat Van der Plas daarbij tot een primitief reductionisme vervalt. De gedichten krijgen een biografische context, waardoor er een ontbrekende dimensie aan wordt toegevoegd, terwijl tegelijkertijd voortdurend zichtbaar blijft waarom dit levensverhaal zo nodig moest worden opgetekend.

Van der Plas heeft zijn biografie met merkbare inzet en grote persoonlijke betrokkenheid geschreven. Zelf zat hij in zijn jeugd eveneens op een seminarie, en de Verzamelde Werken van Gezelle waren daar toen zijn „bijbel", met als gevolg dat hij uiteindelijk voor het dichterschap koos en niet voor het priesterschap. Het schrijven van deze biografie over een man die priester- en dichterschap met elkaar had weten te combineren, was dus zoiets als de vervulling van een „ereplicht", zoals Van der Plas in zijn inleiding te kennen geeft.

Toch houd ik bij alle evidente kwaliteiten mijn twijfel over deze nominatie, want ik zie in de eerste plaats biografische kwaliteiten. *Mijnbeer Gezelle* is gewoon een goede biografie, zoals er in het buitenland wekelijks wel een verschijnt. Het is niet een vernieuwing van het genre en ook springen de stilistische kwaliteiten niet zozeer in het oog, dat met recht van een literair hoogtepunt kan worden gesproken. Eerder dan voor de AKO Literatuurprijs lijkt mij Van der Plas' boek geknipt voor de onlangs ingestelde prijs die zich speciaal op de biografie richt.

Ook *Verse bekken* van schrijfster Anne Vegter en tekenaar Geerten Ten Bosch is wat mij betreft in de verkeerde prijs terecht gekomen. Voor hun vorige boek kregen beiden (in 1990) de Libris Woutertje Pieterseprijs, en die is wellicht ook in dit geval op zijn plaats. Ik heb *Verse bekken* aan mijn kinderen laten lezen en die waren er in elk geval zeer content mee. Mij bevielen vooral de grappige vervreemdende effecten, die worden veroorzaakt door de verschuivingen in het taalgebruik. Woorden en zinnen verliezen er hun vanzelfsprekendheid door, en dan blijkt opeens ook het simpelste en het gewoonste de lachlust te prikkelen, van iemand die „de aanstalten" maakt (let op

het lidwoord!) tot het „nescafeetje" waar Heel Kort, de eigenwijze held van het boek, een gezelschap schippers belaagt.

In het jury-rapport wordt Anne Vegter vergeleken met Koolhaas, Vroman en Tellegen. Daar zou je Charlotte Mutsaers aan kunnen toevoegen, gelet op de verwante - absurde - logica die in deze korte verhaaltjes regeert. Maar alle verwantschap sluit bij mij niet de ogen voor het verschil, dat van *Verse bekken* toch in de eerste plaats een kinderboek maakt. Ook het belang van de tekeningen voor de charme van het geheel speelt daarbij een rol; het maakt de definitie van wat nog tot het literaire proza mag worden gerekend wel erg ruim. En dan heb ik het nog niet eens, als een Hollandse kruidenier, over de omvang van dit boekje, dat met zijn 34 bladzijden hoe dan ook schraal afsteekt bij de pillen die de jury moedwillig over het hoofd heeft gezien.

Een bijkomend nadeel van de nominatie van een biografie en een kinderboek is dat een serieuze vergelijking met de overige nominaties zo goed als onmogelijk wordt. Wat is de gemeenschappelijke deler op grond waarvan zo'n vergelijking zou moeten plaatsvinden? De jury meldt in haar rapport „visie op werkelijkheid, vorm en vooral stijl" als de „beslissende criteria" te hebben gebruikt, maar dat klinkt zo algemeen dat men er inderdaad alle kanten mee op kan. Er zit, kortom, niets anders op dan eenvoudig te accepteren, als slecht weer tijdens de vakantie, wat de jury in haar ondoorgroendelijke wijsheid heeft beschikt.

Bij de vier overgebleven nominaties kost dat gelukkig veel minder moeite, al wekt de uitverkiezing van Geerten Meijssings roman *Altijd de vrouw* bij mij wel enige verbazing. Drie jaar eerder kreeg Meijssing de AKO Literatuurprijs voor *Veranderlijk en wisselvallig*, waarvan dit nieuwe boek de „ethische pendant" heet te zijn. Beide boeken horen bij elkaar en dat nu ook *Altijd de vrouw* is genomineerd zou men als een bewijs van gewetensvolle consistentie kunnen zien, ware het niet dat de jury dit met de grilligheid van haar overige keuzes tegenspreekt.

Maar hoe consistent ook, ik denk niet dat ik Geerten Meijssings nieuwe roman ooit zou hebben genomineerd. Juist de verbondenheid met *Veranderlijk en wisselvallig* vraagt om een vergelijking, en die valt zonder meer uit in het nadeel van het nieuwe boek. De aanstekelijke meisjesportretten, die de voornaamste kwaliteit van het eerste boek vormden, hebben plaatsgemaakt voor iets dat verdacht veel op een herhalingsoefening lijkt. Meijssing heeft er zelfs zijn vroegere compagnon uit de dagen van Joyce & Co voor uit de remise gehaald (als personage ditmaal) en de ene geliefde, om wie het allemaal draait, was al eens vereeuwigd in *Een meisjesleven* uit 1981. De gegevens worden in een ander patroon gerangschikt, maar de verschillen zijn toch ook weer niet zo doorslaggevend dat ze deze nominatie rechtvaardigen.

Net als Geerten Meijssing behoort Patricia de Martelaere niet tot de talentvolle debutanten van dit jaar. *Littekens* is alweer haar derde roman, wat niet wegneemt dat deze Vlaamse schrijfster - zeker in Nederland - nog maar zeer kort tot de min of meer bekende namen kan worden gerekend. De AKO-nominatie zal die bekendheid ongetwijfeld vergroten en niet ten onrechte, want haar roman laat onmiskenbaar talent zien. Patricia de Martelaere schetst op knappe wijze de beklemming van twee mensen die zich tegen alle beter weten in tot elkaar hebben veroordeeld. Haar roman

is de gedetailleerde case-study van een hopeloze relatie tussen twee behoorlijk verknijpte zielen die elkaar niet kunnen loslaten, ook al doen ze daartoe voortdurend krampachtige pogingen.

De littekens (bij Eva op haar buik, bij Vincent op zijn voorhoofd) symboliseren de geestelijke blessures die zij in de loop van hun korte leven hebben opgelopen. Wat precies de aard is van die blessures, wordt overigens niet uitgelegd. Patricia de Martelaere beperkt zich tot de nauwgezette, pijnlijke, maar vaak ook tragikomische beschrijving van hun wederzijdse gevangenschap. Zij voert de lezer binnen in een bizarre, in zichzelf besloten wereld, die men nu eens te zien krijgt door de ogen van Eva, dan weer door die van Vincent. Afstand wordt slechts in enkele passages genomen, wanneer men via de conventionele blik van de oudere architect Hugo Brenner (op wie Eva in een vergeefse ontsnappingspoging verliefd denkt te zijn) die onbegrijpelijke wereld van buitenaf mag bekijken.

De bevreemding wijkt ook dan niet, en dat mag de schrijfster haar verdienste noemen, al heeft zij het zich ook weer niet zo heel erg moeilijk gemaakt door zulke evident gestoorde personages als Eva en Vincent te kiezen. Iets vergelijkbaars, maar dan op een volstrekt andere manier, heeft Adriaan van Dis gedaan in zijn Zuidafrikaans reisverslag *Het beloofde land*. Met zijn vriendin Eva Landman reist hij door de Grote Karoo en verricht onderweg een fascinerende dieptepeiling naar het Afrikanerdom, een zeer speciaal slag mensen, zo blijkt, dat zichzelf een „uitverkoren volk" waant en een onherbergzaam gebied bewoont dat in hun krant het „beloofde land" wordt genoemd.

Ook Van Dis' reisverslag lijkt op het eerste gezicht te detoneren tussen de romans en verhalenbundels. Maar bij nader inzien is dat toch niet zo. *Het beloofde land* is immers veel meer dan een reisverslag; het bevat de subtiele registratie van een vreemde werkelijkheid, die niettemin heel dichtbij blijkt te kunnen worden gebracht. Dat laatste is te danken aan Van Dis, die optreedt als intermediair en met stijl en verbeeldingskracht wat hij onderweg ziet, hoort, voelt en denkt tot een eenheid smeedt, die althans op mij grote indruk heeft gemaakt.

De betrokkenheid van de schrijver uit zich in kennis van zaken, maar niet in de obligate vooringenomenheid die in Nederland de kop opsteekt zodra het over Zuid-Afrika gaat. Van Dis vergoelijkt en verdoezelt niets (en slaagt er dan ook niet altijd in zijn gastheren zijn kritiek te besparen), maar hij is niet naar de Karoo gekomen om zijn eigen gelijk bevestigd te zien. Met een geslaagd mengsel van liefde, verontwaardiging en spijt maakt hij eerder de tragedie voelbaar die naar alle waarschijnlijkheid in verschiet ligt en die in de angst van de godvruchtige plaasbewoners al de kop op steekt. Hun zaak is er nauwelijks een die het waard is om voor te vechten, de geschiedenis heeft hen al lang ingehaald, maar zelfs in Zuid-Afrika blijkt zoveel hopeloosheid een onontkoombare bron van melancholie te kunnen zijn.

Van Dis vindt zijn melancholie in Zuid-Afrika, P.F. Thomése is ervoor in het verleden gedoken. Het verschil is in sommige opzichten minder groot dan men zou denken, want de Afrikaner boeren die Van Dis in de Karoo bezoekt lijken heel wat meer op Thomésés zeventiende en achttiende-eeuwers dan op hedendaagse Nederlanders. Ook in de drie verhalen van *Zuidland* regeert een zeer calvinistisch

aandoende doem, met in de sombere hemel een God die zich heeft vermomd als een onverbiddelijk noodlot.

Thomése schrijft historische verhalen, maar de geschiedenis is er vooral voor de afstand die zij schept. Dankzij die afstand kunnen dingen worden gezegd op een manier, die in een contemporaine setting al gauw het verwijt van gezwollenheid en hoogdravendheid had opgeleverd. „De mannen liepen zwaar, alsof ze iets droegen. Het had iets plechtstatigs, iets ceremonieels, zoals ze langzaam voortgingen in het geslagen duinlandschap, iets angstaanjagends ook, met het mismaakte kind voorop als een onheilsbode. De klokken van Maria ter Zee luidden nog steeds ter ere van het mysterie van de dood, en van een afstand leek het groepje op een lijkstoet, onder de indruk van iets waarvan de betekenis hen ontging". Het is alsof Thomése een oud schilderij beschrijft, een schilderij dat iedereen kent en waaraan de herinnering door de beschrijving wordt wakker geroepen.

Het resultaat is een wonderlijke, maar zeer geslaagde combinatie van pathos en ironie. De nietigheid en de vergeefsheid die zich eigenlijk niet rechtstreeks laten verwoorden, kunnen toch bij naam en toenaam worden genoemd. De geschiedenis verschaft het ironische perspectief dat het ijdele streven der mensen van de juiste proporties voorziet. Voor ons is het ontbreken van de waarheid zo langzamerhand een vanzelfsprekendheid geworden; voor Jan van der Does, Jacob Roggeveen, Foucart en Thoméses andere personages heeft het nog alles van een afschrikwekkende afgrond. Wie nu dezelfde ervaring wil opdoen, is welhaast gedwongen de omweg langs het verleden te maken: deze schitterende verhalen bieden er volop gelegenheid toe.

Van alle genomineerden is P.F. Thomése de enige die ook voorkomt in het rijtje talentvolle debutanten dat ik aan het begin heb genoemd. Hoewel ik niet zal protesteren als men Adriaan van Dis uitkiest of - mijn derde keuze - Patricia de Martelaere, vind ik daarom dat de AKO Literatuurprijs 1991 maar aan Thomése moet worden gegeven. Met alleen dit voorbehoud mijnerzijds dat de prijs dan, niet in feite maar wel in intentie, ook een beetje terecht komt bij de beginnende talenten die de jury helaas geen nominatie heeft waardig gekeurd.

(de Volkskrant, 5-4-1991)